

authority they appear to have acknowledged was that of the law, or at least, the legal institution of the courts in which they conducted their disputes and arguments.

It is not clear how much more the *Politikammerretten* records might be made to reveal about the ordinary life of households and the (disputed?) views of servants and employers about the nature of domestic work and childcare, over a hundred years, across the kingdom. As it is, this thesis is an important contribution to the new social history emerging across Europe and Scandinavia, which pays serious attention to the way in which people's knowledge of and thinking about the law inflected social and family relationships framed experience of everyday life itself.

Carolyn Steedman

Mikkel Venborg Pedersen, *Luksus: forbrug og kolonier i Danmark i det 18. århundrede* (København: Museum Tusulanums Forlag, 2013). 382 s.

Det er et stort lerret Mikkel Venborg Pedersen spenner opp for oss, og et mangefasettert bilde han tegner av luksus, forbruk og kolonivarer på 1700-tallet. Dette er varer som er så selv-sagte i vårt hverdagsliv at vi sjelden tenker over at kaffe, te, sjokolade, tobakk og krydder, silke og bomull, indigo og andre fargestoffer, mahogni, ananas, sukker, vanilje og mange andre varer en gang var nye og eksotiske. Tema for boka er nye luksus- og kolonivarer som fulgte av ekspansjonen i verdenshandelen, og hva de betydde for mennesker på 1700-tallet. Hvordan satte de preg på deres hjem og dagligliv og endret deres vaner, seder og skikker, og hvilke spor satte de i deres tankeverden?

Boka, som er forfatterens doktorgradsavhandling, er en bredt anlagt kulturhistorie forankret i en etnologisk fagtradisjon og inspirert av nyere kulturhistorie, mentalitetshistorie og

mikrohistorie. Ambisjonen er å skrive en samlet kulturhistorie, og gjøre fortiden relevant for nåtidens lesere. Forbruk av ting fra hele verden blir en inngang til å vise at 1700-tallets fortidas mennesker opplevde en globalisering som kanskje var vel så gjennomgripende som den vi i dag opplever. Boka er dessuten rikt illustrert, og illustrasjonene blir på sett og vis tekster i teksten. De er mer enn illustrasjoner, og skaper egne fortellinger.

Ved å ta dypdykk i utvalgte perioder fra 1700-tallet og inn på begynnelsen av 1800-tallet skriver Mikkel Venborg Pedersen fem mikrohistorier. Utgangspunkt for historiene er utstillinger av interiører og gårder ved Nationalmuseet i København og Frilandsmuseet. Han tar oss med på besøk til høy og lav, i byen og på landet, til interiørene fra Magstræde i København og Lille Heshbjerg ved Odense, til landstedet Brede, til gårdene Lundager på Fyn og Ejersted i Holstein. Disse stedene blir fylt med noen av menneskene som en gang bodde der og av alle tingene de omga seg med. Det slående er ikke bare alt de hadde av eksotiske og fremmede ting, men den store mengden av slike ting. Selv hos festebonden på Fyn i 1790-årene hadde fremmede varer gjort sitt inntog.

De fem mikrohistoriene skal både ses i forbindelse med hverandre og settes inn i større sammenhenger. De ses mot en bakgrunn av en europeisk forbruksrevolusjon som startet på 1600-tallet, og Danmark-Norge som handelsnasjon og kolonimakt. Dette er to historiske prosesser som gjennom tingene fikk betydning for å endre kulturelle behov, vaner og verdier.

Et gjennomgående perspektiv, inspirert av den nederlandske historikeren Jan de Vries, er forbruk av luksusvarer som streben etter komfort og nytelse. Dette i motsetning til den "gamle" luksus som streben etter storhet og forfinelse. Venborg Pedersen viser hvordan tingene gjorde livet mer behagelig og boligen mer komfortabel. Nytelse knyttes til forbruk av kaffe, te og sjokolade, vin og tobakk og alle

de nye gjenstandene som var nødvendige for å servere slike nytelsesmidler.

Det økende forbruket av luksusvarer endret samfunnet. Ikke uventet var det derfor gjenstand for debatter i samtida. Et sentralt spørsmål var hvilke varer som var nødvendige og hvilke som var overflødige. Dette endret seg over tid. Kaffe er et illustrerende eksempel på at varer kunne gå fra overflødig luksus til hverdagslig nødvendighetsvare. Luksusdebattene henger også sammen med andre debatter. Ville frihandel fremme handel og produktivitet, eller var merkantilismen fortsatt løsningen for å beskytte egne interesser? Var de nye nytelsesmidlene skadelig for helsen eller tvert imot sunne? Forbruk av nye varer ble etter hvert tenkt å ha en siviliserende innflytelse på menigmann, og slik henger luksusdebattene også sammen med opplysningstidas folkeopplysningsprogram.

Det mikrohistoriske grepet gjør at leseren får innblikk i mange sider ved hvordan folk innrettet seg. Noen av beboerne på de stedene Venborg Pedersen går inn i er ikke bare forbrukere, noen av dem hadde interesser i utenrikshandel, innenlandske industriforetak og kolonier. Et interessant spørsmål er hvordan nye varer ble gjort tilgjengelige for folk. København var et handelssentrum for import av varer, og det var først og fremst i byen folk fikk tak i ting, fikk kunnskap om tingene og kjennskap til hvordan de skulle brukes. Nye, fremmede varer krevde en ny form for oppmerksomhet, og kanskje var det i andre halvdel av 1700-tallet at vår tids reklame, butikker og utstillingsvinduer fant sin første form. Fra nå av kunne kjøpmenn rykke inn annonser med sine tilbud i nyetablerte aviser.

Framstillingen bygger på en rekke originalkilder. Venborg Pedersen har funnet fram til skifter og bo-opptegetninger fra de fem stedene han skriver om. Videre bruker han kilder som erindringer, folkelivsskildringer og utvalgte tollregnskaper, og støtter seg dessuten på skriftene til komedieforfatteren og essay-

isten Ludvig Holberg og legen og forfatteren Johann Clemens Tode. I tillegg får leseren oversikt over (en del av) den internasjonale forskningen på feltet luksus og forbruk, og tidligere forskning i Danmark om handel og kolonier. Videre gir han en innføring i 1700-tallets internasjonale luksusdebatt, med særlig vekt på Frankrike og England.

Venborg Pedersen har satt seg inn i mye tidligere forskning. Men her er jeg også framme ved min viktigste innvending. En god del av hans framstilling støtter seg hovedsakelig på sekundærlitteratur, og formidler dermed andres lesning av noen av temaene som er viktig for å forstå den kulturhistoriske sammenhengen luksusforbruket inngikk i. Dette reiser spørsmål om hva en systematisk undersøkelse av danske originalkilder kunne ha tilført hans undersøkelse. Jeg skal nevne noen eksempler.

Tollregnskaper for Slesvig og Odense er undersøkt, men ikke for København, og heller ikke arkivet etter Asiatisk kompani. Asiatisk kompani som ble etablert i 1732 var sentralt for å gjøre København til et handelssentrum i Nord-Europa, og kompaniets virksomhet la grunnlaget for den forbrukerrevolusjonen som fant sted både i Danmark og Norge, særlig i andre halvdel av 1700-tallet. Kanskje ville et nytt blikk på det rikholdige underlagsmaterialet til tidligere danske undersøkelser ha åpnet for nye tolkninger og svar?

I sin framstilling av luksusdebattene støtter Venborg Pedersen seg – med noen få unntak – på sekundærlitteratur. Hans fokus er stort sett på debattene i England og Frankrike med noen utløpere til Danmark. Luksus var jo like ivrig debattert i Danmark som ellers i Europa, og det var flere enn Ludvig Holberg som var opptatt av nye forbruksvarer, luksus og kolonier. Det virker uentelig litt pussig at Holberg, som døde allerede i 1754, blir hovedkilde til danske debatter i det som betegnes som det lange 1700-tallet, og som for Danmarks del hevdes å strekke seg inn i 1830-årene.

Riktignok bringes legen Johann Clemens Tode inn som kilde til de delene av debattene som i andre halvdel av 1700-tallet gikk over i folkeopplysning. Men det er uklart hva Tode egentlig skal belyse. Todes skrifter, så vel som Holbergs, virker tilfeldig valgt, og ses i liten grad i lys av sin historiske referansebakgrunn. Det blir vanskelig å få tak i hva de to forfatterne egentlig sto for, og hvilke debatter de var del av i sin samtid. Dette kan også ha sammenheng med mangfoldet av temaer som bringes på bane, og som ikke alltid blir systematisk analysert. Hovedlinjene i luksusdebattene, brytninger mellom skiftende posisjoner og ulike ståsteder, så vel som endringer over tid, er derfor ikke lette å få oversikt over.

Framstillingen virker til tider relativt ustrukturert. Viktige poenger drukner i detaljrikdom og assosiasjonsrekker, påstander framsettes uten videre diskusjon. Opphevelsen av hoveriet i 1788 og påfølgende landboreformer tilskrives for eksempel – i vid forstand – inspirasjon fra luksusdebattene. Det kan godt være tilfelle, men slik det står, fortøner det seg som forenklete forklaringer av komplekse prosesser. Adam Smiths bok *The Wealth of Nations* (1776) skal ha fått stor innflytelse i Danmark, men det er uklart hvordan. I avsnittet "Et opplyst liv" er det stort sett elitens forestillinger om bøndene og behovet for å "oppdra" dem som kommer fram. Forholdet folkekultur og elitekultur er – som Venborg Pedersen nevner – et omdiskutert tema i kulturhistorie, og altså et tema han med fordel kunne ha reflektert mer over. Endelig påpeker han at det var til hjemmet man samlet ting, og husholdet var kvinnes verden. Kvinners betydning for forbruket tas imidlertid for gitt, og framstår som et premiss som verken utdypes eller problematiseres.

Til tross for slike kritiske innvendinger vil jeg avslutte med å si at Mikkel Venborg Pedersen har skrevet en innholdsrik bok som formidler hans begeistring og glede ved å for-

telle historie. Den interesserte leser vil møte et mangfold av temaer relatert til luksus, handel og forbruk på 1700-tallet. Boka gir liv til utstillingene ved Nationalmuseet og Frilandsmuseet og tilfører dem fornyet interesse og aktualitet.

Kari Telste

Lisa Skogh, *Material Worlds: Queen Hedwig Eleonora as Collector and Patron of the Arts*, Contributions to the history of the Royal Swedish Academy of Sciences 44 (Stockholm: Center for History of Science at the Royal Swedish Academy of Sciences, 2013). 359 s.

"Att kvinnliga förebilder skulle saknas i historien är en myt. De syns bara inte i böckerna, eftersom historieskrivarna har tagit för givet att världen alltid varit styrd av män", proklamerade ett antal historiker i *Dagens Nyheter* den 28 februari 2014. Uttalandet är knappast kontroversielt för de forskare som länge har sysslat med att studera historiens kvinnliga aktörer, från samhällets botten till dess absoluta elit. Ett exempel på det senare finner vi i konstvetaren Lisa Skoghs avhandling om drottning, senare änkedrottning Hedvig Eleonora (1636–1715) som samlare och mecenat. Skogh börjar sin studie med att diskutera ett grupporträtt föreställande kungafamiljen, målat av David Klöcker Ehrenstrahl år 1683. I porträttet är det inte kung Karl XI som intar bildrummets centrala position, utan hans mor Hedvig Eleonora som var änkedrottning under femtiofem år. Iklädd purpurfärgad sammet prydd med guldbrodyr och hermelin tronar hon som dynastins överhuvud. Hedvig Eleonoras maktfullkomliga intryck står här i stark kontrast till historieskrivningens omdömen om samma änkedrottning som politiskt oerfaren eller rentav politiskt ointresserad (se till exempel Alf Åbergs biografi över Karl XI från